

بررسی جامعه‌شناختی تغییرات کارکردی هیئت‌های مذهبی

تاریخ دریافت مقاله: ۹۳/۳/۱۹

تاریخ تأیید مقاله: ۹۳/۶/۲۵

مهری بهار*

ابوالفضل احمدی**

چکیده

این مقاله تلاش دارد، ضمن گونه‌شناسی کلی هیئت‌های مذهبی به‌عنوان مراسم و مناسک دینی، در راستای چگونگی تغییرات کارکردی این گونه از مجالس دینی، ضمن برشمردن کارکردهای اصلی آن، براساس پنج شاخص مهم به‌عنوان رکن‌های اصلی هیئت‌های مذهبی شامل: مداح، مستعین، ابژه، مکان و محتوا مورد بررسی و مذاقه قرار دهد. در این پژوهش از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شده و جامعه آماری آن نیز فیلم‌های منتشره از کلیه مداحان مشهور شهر تهران طی دهه‌های ۹۰-۷۰ می‌باشد.

همچنین سعی شده است علی‌رغم اثبات ایجاد تغییرات کارکردی در هیئت‌های مذهبی، با بررسی هیئت‌های برگزار شده در تهران توسط مداحان مشهور، یادآور شود که برخی از مراسم‌های عزاداری فعلی از کارکرد دینی به کارکرد هنری تغییر یافته است و در مواردی نیز حتی حالت نمایشی یافته و از کارکردهای اصلی و دینی خود فاصله گرفته است که دلایل آن باید بررسی شود.

واژگان کلیدی: هیئت‌های مذهبی، سنتی و غیرسنتی، کارکرد، مداح، مخاطبین، ابژه

۱) طرح مسئله

از جمله ویژگی‌های مهم وقایع و حوادث مذهبی در مقایسه با سایر رخداد‌های تاریخی این است که وقایعی که در متن دین و آیین خاصی رخ می‌دهد، به‌دلیل ریشه‌دار بودن آن در اعتقادات تابعین و الهام‌بخش بودن بسیاری از آموزه‌ها و آرمان‌های وابسته به آن، از قدمت بیشتری برخوردارند و مادامی که آن آیین و مذهب پابرجاست و پیروانی دارد، آن پیروان نیز به‌صورت مراسم و اجتماعاتی که بیانگر باورها و اعتقاداتشان نسبت به آن مذهب باشد، حضور خود را حفظ می‌کنند و پایبندی خود را به نمایش می‌گذارند و این‌گونه حضور در مناسک دینی نیز کارکردهای مثبت و مطلوبی برای اهداف دین خواهد داشت.

دین اسلام از دیرباز به‌واسطه شهادت سیدالشهدا (ع)، برای مرثیه‌سرایی و روضه‌خوانی به‌عنوان یکی از راه‌های یادآوری اهداف و خط‌مشی حسینی، اهمیت خاصی قائل شده است. به‌طوری که یکی از سیره‌های عملی امامان معصوم (ع) به‌شمار رفته و شیعیان و موالیان آن بزرگواران نیز به این سیره متصف شده و اهتمام ورزیده‌اند.

البته مراسم عزاداری و ذکر مصایب سالار شهیدان در پهنه تاریخ، از چند نظر دگرگون شده که بخشی از آن در بستر فرهنگ هر جامعه‌ای قرار داشته و در راستای انتقال هرچه بهتر محتوا و پیام قیام حسینی بوده و نظام معنایی و محتوایی را تغییر نداده است، و بخش دیگر در نظام معنایی مراسم‌های عزاداری تغییراتی ایجاد کرده و به‌طور مشخص در جهت تحریف پیام‌های واقعی این حماسه نقش داشته است.

آنچه امروزه در مجالس یا هیئت‌های مذهبی مورد توجه قرار گرفته، آسیب‌شناسی محتوایی به‌منظور تقویت و ارتقای سطح کیفی آن و عدم توجه کافی به کارکردهایی که در طول تاریخ منشأ تغییرات بنیادی در افکار و اعصاب گوناگون شده و مبدأ تعداد کثیری از جنبش‌ها و انقلاب‌ها بوده می‌باشد. به‌گونه‌ای که اثرات و پیامدهای مثبت و مطلوب آن در طول تاریخ ثبت شده و همواره یکی از عوامل مؤثر رشد، بالندگی و افتخار مکتب تشیع بوده است که در این زمینه می‌توان به اثرات این‌گونه مجالس و دسته‌های سینه‌زنی در پیروزی انقلاب اسلامی ایران اشاره کرد. همان‌گونه که امام خمینی (ره) فرمود: «تمام این وحدت کلمه‌ای که مبدأ پیروزی ما شد، برای خاطر این مجالس عزا و این مجالس سوگواری و این مجالس تبلیغ و ترویج اسلام شد»

به هر حال، به نظر می‌رسد کارکردهایی که بیان شد و در واقع هم منشأ دینی و هم پیامد و نتایج دینی داشته است، طی ده سال گذشته دچار تغییراتی شده است. به گونه‌ای که برخی هیئت‌ها - که اغلب نیز جوان‌پسند هستند - از این گونه کارکردها فاصله گرفته و علی‌رغم برپایی مجالسی با عنوان هیئت، پایبندی خاصی به استفاده از شاخصه‌ها، عناصر و ابژه‌های مرسوم هیئت‌های مذهبی ندارند که از آن جمله می‌توان به پدیده «وارونگی اجتماعی و جابه‌جایی نقش‌های منبری و مداحی» اشاره کرد. به عبارت دیگر، در این گونه هیئت‌ها، جابه‌جایی بین نقش اصلی و فرعی در هیئت و عمل خلاف قاعده و عرف هیئت‌های سنتی مورد توجه قرار گرفته است، به گونه‌ای که برخلاف حالت طبیعی هیئت - که نقش اصلی و مهم را سخنرانی، وعظ و خطابه دارد، و نقش مکمل آن را مداحی ایفا می‌کند - صرفاً مداحی نقش اصلی و بی‌بدیل شده و نقش سخنران کم‌رنگ و یا محو شده است. یعنی هیئت سخنران و واعظ ندارد. البته این جابه‌جایی بین حاشیه و متن در تبلیغات و پوستره‌های هیئت‌ها نیز کاملاً مشهود است. بدین صورت که نام مداح، پررنگ‌تر و بزرگ‌تر از نام سخنران درج می‌شود. بنابراین، یک جابه‌جایی بین کارکردهای مثبت و آشکار هیئت‌های مذهبی - که ترویج احکام و عقاید اسلام و حفظ و تداوم شعایر است - و کارکردهای پنهان و بعضاً کژکارکردها صورت گرفته است.

البته، جایگاه و اهمیت نقش هیئت‌های مذهبی در حفظ و تداوم احکام و عقاید رهروان آن به‌عنوان مراسم و اجتماعات مذهبی در طول تاریخ گسترانده شده و بر هیچ انسان فرهیخته و اهل علمی پوشیده نیست. بنابراین، دست‌اندرکاران باید برای استفاده بهینه از این فرصت‌های دینی گام بردارند و برنامه‌ریزی کنند. از این رو، لازم است کارکردهای مثبت و آشکار این گونه مجالس بررسی شود تا در جهت رشد و ارتقای سطح کیفی آن گام‌های مثبتی برداشته شود.

به هر صورت، نکته قابل توجهی که این مقاله درصدد بررسی آن می‌باشد در واقع تغییراتی است که در کارکردهای هیئت‌های مذهبی ایجاد شده است. به گونه‌ای که هیئت‌های مذهبی - که به‌عنوان مناسک دینی شناخته شده‌اند - به مناسکی هنری تغییر یافته و بالطبع دارای کارکردهای هنری نیز شده است. به این ترتیب، وجه زیباشناختی^۱ در هیئت‌ها اهمیت پیدا کرده و شکل و فرم ظاهری برگزاری هیئت اولویت یافته و بر

۱. منظور از زیباشناختی، بیان جمال و زیبایی‌های ظاهری ائمه طاهرین^(ع) می‌باشد.

شاخصه‌ها و ابژه‌های هنری تأکید زیادی شده، به گونه‌ای که ابژه‌های مدرن، جایگزین ابژه‌های مقدس و سنتی شده است.

مطمئناً شناخت کارکردهای اصلی و آشکار هیئت‌های مذهبی، به اجرای هرچه بهتر این گونه مجالس کمک زیادی می‌کند. این برنامه‌ریزی‌ها، بانیان و دست‌اندرکاران هیئت‌ها را هدفمند می‌کند تا بتوانند با اجرایی کردن اهداف مورد نظر، گام‌های مناسب و مطلوبی برای کسب کارکردهای مثبت آن بردارند.

۲) چارچوب نظری

برای فهم کارکرد، مستقیم‌ترین راه این است که اثر و نتیجه هر پدیده را به صورت معلول ببینیم. مثلاً مراسم مبادله و هدیه دادن چه اثر و فایده‌ای دارد؟ گفته می‌شود کارکرد هدیه و بخشش، ایجاد همبستگی اجتماعی است؛ یعنی هدیه اثری ملموس در زندگی اجتماعی دارد (توسلی، ۱۳۷۴: ۲۱۶).

مبنای نظریه دورکیم بر پدیده‌های دینی، نه به‌عنوان مقوله‌های فردی، بلکه مقوله‌های اجتماعی بود. وی دین را نظام یکپارچه عقاید و اعمال مربوط به مقدسات می‌داند و به فعالیت‌ها و پیوندهایی اجتماعی می‌اندیشد که اشتراک در فعالیت‌های مذهبی در میان مؤمنان پدید می‌آورد. به طوری که وی دین را پدیده‌ای سراسر جمعی و وسیله‌ای می‌داند که انسان‌ها را به همدیگر پیوند می‌دهد (همان: ۱۹۷-۱۹۸).

همیلتون براساس تعریف کارکردی دورکیم از دین، باور دارد که دین نهادی اجتماعی است که وجود آن برای حفظ یکپارچگی اجتماعی و پیشبرد ثبات اجتماعی ضروری است. با این تعریف، از نظریه کارکردی دورکیم در برابر هرگونه شاهد تجربی دفاع می‌کند زیرا اگر جامعه‌ای پیدا شود که هیچ‌گونه نظام دینی در آن به چشم نیاید، نظریه کارکردی دورکیم می‌تواند مدعی شود که غیبت چیزی که به معنای متعارف آن، دین به‌نظر نمی‌رسد، نمی‌تواند نظریه کارکردی را ابطال کند. با تعریف دین، از همان آغاز، مجموعه‌ای که عهده‌دار ثبات جامعه باشد ضروری خواهد بود. بدین‌سان، این نظریه به یک عبارت غیرتجربی تبدیل می‌شود که نه به دلیل واقعیت‌های حاکم بر جوامع، بلکه به دلیل تعریف خاصی که از دین شده باید حقیقت داشته باشد (همیلتون، ۱۳۸۹: ۳۲).

دورکیم دین را زاییده مناسبی می‌پندارد و عقیده دارد که از طریق مشارکت در

مناسک و مراسم مذهبی است که قدرت اخلاقی جامعه آشکارا احساس می‌شود و احساسات اخلاقی و اجتماعی از همین طریق تقویت و تجدید می‌شود. به نظر او همین مناسک است که احساسات دینی را ایجاد، تقویت و تجدید می‌کند و حس وابستگی به یک قدرت خارجی روحانی و اخلاقی را، که در واقع همان جامعه است، تشدید می‌کند. همین مناسک و ماهیت جمعی چنین گردهمایی‌هاست که این همه شور و شوق برمی‌انگیزاند و شرکت‌کنندگان را به اهمیت گروه و جامعه در قالب آیین‌های دینی آگاه می‌سازد که در این صورت، مناسک، همبستگی و انسجام اجتماعی را ایجاد می‌کند و تدوام می‌بخشد (همان: ۱۷۶-۱۷۷).

از نظر دورکیم برپایی مناسک ضروری است و در واقع شکل برپایی آن مورد توجه او می‌باشد. بنابراین، هدف برگزاری مناسک اهمیت خاصی ندارد و به نظر می‌رسد به عقیده وی، مناسک اساساً برای حفظ انسجام گروه‌هاست، اگرچه شرکت‌کنندگان در مناسک نیز غالباً بر این باورند که مناسک وضعیت خوشایندی را به ارمغان می‌آورد و یا از یک وضعیت ناخوشایند جلوگیری می‌کند. از این رو، به نظر دورکیم، کارکرد واقعی مناسک همیشه یکی است. اهمیتی ندارد که اعضای گروه برای چه منظوری گردهم می‌آیند، مهم این است که آنها گردهم می‌آیند و کاری را به صورت دسته‌جمعی انجام می‌دهند. در واقع امر اساسی این است که انسان‌ها گردهم جمع می‌شوند، احساسات مشترکی را تجربه می‌کنند و به صورت کنشی جمعی آن را بیان می‌کنند. ماهیت خاص این احساسات و کنش‌ها ثانوی و وابسته به موقعیت است (همان: ۱۷۹).

کارکردهای دین، به نظر ادی شش کارکرد برای فرد و جامعه عبارتند از:

۱. دین، برای انسان حمایت به بار می‌آورد و از این طریق، ارزش‌ها و هدف‌های تثبیت شده را پشتیبانی می‌کند.
۲. دین از طریق آیین‌ها و مراسم، امنیت عاطفی در بحبوحه ناسازگاری‌های آرا و عقاید، هویت و نقطه اتکای ثابتی برای انسان به ارمغان می‌آورد. این همان کارکرد کشیشی دین است و آموزش آموزه‌های دینی و اجرای مراسم دینی را دربرمی‌گیرد. این کارکرد دین به نظم اجتماعی استواری می‌بخشد و غالباً به حفظ وضع موجود کمک می‌کند.
۳. دین به هنجارها تقدس می‌بخشد و هدف‌های گروهی را بر فراز هدف‌های فردی

قرار می‌دهد. دین، نظم اجتماعی را مشروع می‌کند.

۴. دین، معیارهایی را به‌عنوان مبنای انتقاد از الگوهای اجتماعی موجود فراهم می‌کند. این همان کارکرد پیامبرانه دین است و می‌تواند مبنایی را برای اعتراض اجتماعی فراهم کند.

۵. دین به انسان در شناخت خودش کمک می‌کند و باعث می‌شود که او احساس هویت کند.

۶. دین در فرایند رشد انسان بسیار اهمیت دارد زیرا به افراد در بحران‌های زندگی و مقاطع گذار از یک وضعیت دیگر کمک می‌کند. در نتیجه بخشی از فرایند اجتماعی شدن به‌شمار می‌آید (همان: ۲۰۸).

درس‌ساز، یکی از جامعه‌شناسانی است که به‌طور مبسوط درباره کارکردهای دین در جامعه انسانی بحث کرده است. وی کارکرد دین را حفظ ثبات عقاید فرهنگی درباره نیروهایی می‌داند که مقدس و ماوراءالطبیعی شناخته می‌شوند. این نظام راهنمایی‌هایی برای رفتار اخلاقی فراهم و رفتارهای نمادینی را توصیه می‌کند که در هماهنگی با عقاید ماوراءالطبیعی است. او کارکردهای دین را به دو دسته کلی تقسیم می‌کند که عبارت‌اند از: روان‌شناختی و اجتماعی.

وی، در خصوص کارکردهای روان‌شناختی چهار کارکرد را بیان می‌کند:

۱. ایجاد نوعی کنترل شخصی با عنوان وجدان،

۲. کمک به توجیه وضع موجود،

۳. کمک به پذیرش نامطلوب‌هایی مثل فقر، نابرابری و مرگ،

۴. احساس امنیت.

درس‌ساز، درباره کارکردهای اجتماعی نیز موارد زیر را عنوان کرده است:

۱. کمک به جامعه‌پذیر کردن افراد،

۲. حمایت از دیگر نهادهای اجتماعی جامعه به‌وسیله تأمین راهنمایی‌هایی برای

رفتار مناسب،

۳. تلاش برای بهبود وضعیت زندگی انسان معاصر،

۴. کاستن سرعت تغییرات اجتماعی،

۵. تشدید یا تقلیل ستیز،

۶. تقویت عقلانیت و حمایت از ایدئولوژی و احساسات گروهی خاص در جامعه،
 ۷. تحکیم پیوند، انسجام و همبستگی گروهی و ایجاد احساس تعلق و یکی بودن با دیگران،
 ۸. پرکردن شکاف موجود بین زمانی که افراد از پدیدارهای طبیعی آگاه می‌شوند و زمانی که تبیین علمی برای آن می‌یابند (افروغ، ۱۳۸۰: ۵۰-۵۱).
- در بیانی مشابه، ملفورد اسپرو نیز سه نوع کارکرد دینی تنظیم‌کننده، تطبیق‌دهنده و تلفیق‌کننده را تشخیص داده است (همیلتون، ۱۳۸۹: ۱۲۳). همچنین، کلود ویوبر نیز مجموعه کارکردهای اساسی دین را در سه محور سازمان‌دهندگی، ایمنی‌دهندگی و انسجام‌دهندگی خلاصه می‌کند (ریوبر، ۱۳۸۲: ۱۸۶).

کارکردهای هیئت (به‌عنوان مراسم و اجتماعات مذهبی)

با توجه به اینکه هیئت‌های مذهبی همان مراسم و اجتماعات مذهبی به‌شمار می‌روند، می‌توان با مرور و جمع‌بندی نظریه‌های مربوط به مناسک جمعی، برخی کارکردهای عمومی هیئت‌ها را نیز برشمرد.

در میان نظریه‌پردازان، برخی کاملاً مناسک‌گرا هستند. بدین صورت که اصالت را بر انجام مناسک داده و در مقایسه با باورداشته‌ها و اعتقادات، اولویت را بر مناسک داده‌اند که نقد و بررسی آن در این مقاله نمی‌گنجد و صرفاً این نکته قابل توجه است که هر عملکردی با نیت و انگیزش کنشگر معنا می‌یابد. از طرفی، دین نهاد یا سازمانی است که با همه اجزایش هویت داشته و شناخته می‌شود. این اجزا عبارت‌اند از: باورداشته‌ها، مناسک، تجربه‌های افراد، اجتماعات و پیامدها یا اخلاقیات.

رابرت اسمیت، ضمن برشمردن دو نوع کارکرد دین که تنظیم‌کنندگی و برانگیزانندگی است. به‌طوری که تنظیم رفتار فردی برای خیر همگانی و یا به دیگر سخن، برای خیر گروه اهمیت دارد، و دین همین احساس اشتراک و وحدت اجتماعی را برمی‌انگیزاند، مناسک را بیان تکراری وحدت و کارکردهایی می‌داند که اشتراک اجتماعی را تحکیم می‌بخشند (همیلتون، ۱۳۸۹: ۱۷۰).

دورکیم نیز معتقد است، دین فقط نظامی از باورداشته‌ها و مفاهیم نیست زیرا نظام کنش نیز هست و دربرگیرنده مناسک عملی است. به استدلال او، دین درواقع زائیده

مناسک است و از طریق مشارکت در مناسک و مراسم مذهبی، قدرت اخلاقی جامعه آشکارا احساس می‌شود و احساسات اخلاقی و اجتماعی از همین طریق تقویت و تجدید می‌شوند. همچنین، همین مناسک است که احساسات دینی را ایجاد، تقویت و تجدید می‌کند. همین مناسک و ماهیت جمعی چنین اجتماعاتی است که این همه ذوق و شوق برمی‌انگیزاند و شرکت‌کنندگان را به اهمیت گروه و جامعه در قالب آیین‌های دینی آگاه می‌کند. بدین‌سان مناسک، همبستگی و انسجام اجتماعی را ایجاد و حفظ می‌کند (همان: ۱۷۶-۱۷۷). لازم به ذکر است که دورکیم نیز از جمله نظریه‌پردازان مناسک‌گراست و البته پیرامون نظراتش در خصوص مناسک و انگیزه برپایی آنها، انتقادات بجایی هم به او وارد شده است.

به‌هر حال، با جمع‌بندی نظرات جامعه‌شناسان پیرامون جایگاه مراسم و اجتماعات مذهبی می‌توان گفت مناسک جنبه عینی و آشکار باورداشت‌ها و اعتقادات دینی است و در واقع کنش‌های نمادین به‌شمار می‌رود. به‌طوری که معانی دین را به اذهان متبادر می‌کند و علاوه بر بازتولید باورهای دینی، افراد از طریق حضور در این‌گونه اجتماعات، باورهای خود را تقویت می‌نمایند. همچنین، این‌گونه اجتماعات مذهبی بیانگر وحدت مذهبی‌اند.

می‌توان کارکردهای عمومی هیئت‌ها را به‌عنوان مراسم و اجتماعات مذهبی در چند مورد اساسی خلاصه کرد که عبارت‌اند از:

- بازتولید، تقویت و انتقال باورداشت‌های مذهبی،
- تقویت انسجام و همبستگی اجتماعی،
- تثبیت نظام اخلاقی،
- تقویت عقلانیت و حمایت از ایدئولوژی،
- تقویت جامعه‌پذیری اعضا،
- سیانت، تداوم و انتشار مذاهب و ادیان (به‌ویژه با جذب اعضای جدید).

فلسفه مناسک دینی از منظر اندیشمندان اسلامی

اساساً مسئله عزاداری و برپایی مراسم روضه‌خوانی که با بیان حماسه‌های عاشورایی همراه است، سابقه دیرینه‌ای در تاریخ اسلام و تشیع دارد و در روایات وارده از پیامبر

اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) به صورت متواتر می‌توان مشاهده کرد. به طوری که در این روایات، ثواب گریستن بر سالار شهیدان را بخشش گناهان و واجب شدن بهشت برین دانسته‌اند. از این رو، برخی مراجع و علمای عظام از جمله حضرت آیت‌الله العظمی بهجت فرموده‌اند: «بنده خیال می‌کنم فضیلت بکاء بر سیدالشهدا (ع) بالاتر از نماز شب باشد زیرا نماز شب عمل قلبی صرف نیست، بلکه کالقلبی است، ولی حزن و اندوه و بکاء عمل قلبی است» (رخشاد، ۱۳۸۲: ج ۱: ۲۱۷).

با توجه به اهمیت و جایگاه اقامه مراسم عزاداری برای اهل بیت (ع) و به‌ویژه سید الشهدا (ع)، علما در قالب متن نوشتاری و گفتاری مطالب ارزنده‌ی زیادی را در این خصوص از خود به یادگار گذاشته‌اند. علمای قدیم با توجه به شرایط آن زمان بر برپایی و برگزاری عزاداری - علی‌رغم خفقان‌های حکومتی - تأکید می‌کردند و به تدریج، به چگونگی و محتوای عزاداری می‌پرداختند که طبعاً ما در این مختصر نمی‌توانیم به همه این نظرات بپردازیم. از این رو، صرفاً به نظر چند اندیشمند اسلامی اشاره می‌کنیم که نظراتشان در شکل و محتوای برگزاری مناسک دینی تأثیر بسزایی داشته است.

امام خمینی (ره) یکی از اندیشمندان مسلمانی است که به‌عنوان بنیانگذار نظام جمهوری اسلامی ایران در همه دنیا شناخته شده و نظراتش به‌عنوان یک مرجع تقلید دینی و مصلح جهانی، تجدیدی دوباره در مسائل اسلامی و دینی ایجاد کرد و در واقع، لقب محی الآثار الحسین (ع) را به‌خود اختصاص داد. ایشان در خصوص فلسفه عزاداری، جایگاه و نقش مراسم و مناسک دینی به‌ویژه دسته‌های محرم و صفر رویکرد خاصی دارند که با تأثیرپذیری از آن توانستند با همراه کردن آحاد مردم، حکومت اسلامی ایران را پایه‌گذاری کنند.

امام خمینی (ره) ابتداءً درباره‌ی اینکه مجالس عزاداری نباید صرفاً ثواب‌محور باشد فرموده‌اند: «یک مطلبی هم که بین همه ما باید باشد، این است که این نکته را به مردم بفهمانیم، همه‌اش قضیه این نیست که ما می‌خواهیم ثواب ببریم... باید این نکته هم به مردم گفته بشود، تذکر داده بشود که آقا قضیه روضه‌خوانی، قضیه این نیست که من یک چیزی بگویم و یکی هم گریه کند» (موسوی خمینی، ۱۳۷۶: ج ۸: ۷۱).

بنابراین امام راحل (ره)، ضمن بیان ضرورت برپایی مناسک دینی، نقش این‌گونه مراسم‌ها را فراتر از تصور آحاد مردم دانسته و اقامه عزاداری را حفظ، احیا و بقای اسلام

پنداشته‌اند. به طوری که فرموده‌اند: «روضه سیدالشهدا برای حفظ مکتب سیدالشهداست. آن کسانی که می‌گویند روضه سیدالشهدا را نخوانید، اصلاً نمی‌فهمند مکتب سیدالشهدا چه بوده و نمی‌دانند یعنی چه. نمی‌دانند این گریه‌ها و این روضه‌ها حفظ کرده این مکتب را. الان هزار و چهارصد سال است که با این منبرها، با این روضه‌ها و با این مصیبت‌ها و با این سینه‌زنی‌ها ما را حفظ کرده‌اند. تا حالا آورده‌اند اسلام را... این نقش، یک نقشی است که اسلام را همیشه زنده نگه داشته است» (همان، ج ۱۵: ۲۰۳).

نکته قابل توجهی در اندیشه امام خمینی (ره) در خصوص پیامد و کارکرد هیئت‌های مذهبی به چشم می‌خورد که راهگشاست. به گونه‌ای که ایشان بر این باورند که قصد ما از اقامه عزا برای اهل بیت (ع) و سالار شهیدان دستیابی به پیشرفت اسلام و مسلمین است. یعنی ضمن اینکه این هیئت‌ها احیاکننده و تضمین‌کننده اسلام است، مسلمین را به سطحی از پیشرفت نیز می‌رساند. از این رو فرموده‌اند: «...سیدالشهدا هم که کشته شد، نه اینکه رفتند یک ثوابی ببرند، ثواب برای او خیلی مطرح نبود، آن طور رفت که این مکتب را نجاتش بدهد؛ اسلام را پیشرفت بدهد؛ اسلام را زنده کند» (همان، ج ۸: ۷۱). بنابراین، گریه بر سیدالشهدا (ع) بازگشت به گذشته و موجب خمودی و رکود نیست، بلکه حرکت از گذشته به سوی آینده است. ساختن جامعه‌ای آرمانی مدنظر است. در همین جا مسئله حکومت جهانی و عالم‌گستر مهدویت نیز معنا می‌یابد.

یکی دیگر از اندیشمندان پرورش یافته در مکتب امام خمینی (ره) که نظراتش در قرن اخیر بسیار مورد توجه حوزه و دانشگاه قرار گرفته و تأثیرهای بسزایی در جامعه اسلامی داشته، علامه شهید مرتضی مطهری است که با مجموعه کتاب‌ها و سخنرانی‌های خود نهضت حسینی و چگونگی اقامه عزا برای سالار شهیدان را تبیین، و مطالب ارزنده و شاخصی را معرفی کرده‌اند که به اهم نظرات ایشان اشاره می‌کنیم.

استاد مطهری همواره بر جنبه درس‌آموزی حماسه حسینی در بیان مصائب و مراسم‌های دینی تأکید داشته‌اند. به گونه‌ای که فرموده‌اند: «اینکه من تأکید می‌کنم که حماسه حسینی و حادثه کربلا و عاشورا باید بیشتر از این جنبه مورد استناد ما قرار بگیرد، به خاطر همین درس‌های بزرگی است که این قیام می‌تواند به ما بیاموزد. من مخالف رثاء و مرثیه نیستم، ولی می‌گویم این رثاء و مرثیه باید به شکلی باشد که درعین حال آن حس قهرمانی حسینی را در وجود ما تحریک و احیا بکند. حسین بن علی (ع) یک سوژه

بزرگ اجتماعی است. حسین بن علی (ع) در آن زمان یک سوژه بزرگ بود، هرکسی که می‌خواست در مقابل ظلم قیام بکند، شعارش «یا لثارات الحسین» بود، امروز هم حسین بن علی (ع) یک سوژه بزرگ است، سوژه‌ای که برای امر به معروف و نهی از منکر، برای اقامه نماز، برای زنده کردن اسلام، برای اینکه احساسات و عواطف عالیۀ اسلامی در وجود ما احیا بشود» (مطهری، ۱۳۶۶: ۱۷۴-۱۷۵).

این متفکر و شهید والا مقام بر این باور است که مراسم و مناسک دینی باید شخصیت سیدالشهدا (ع) را به مستمعان و مخاطبان خود معرفی کند تا آنان برای شیوه زندگی خود به آن شخصیت الهی تأسی کنند و سیره و رفتار سالار شهیدان در زندگی آنان تأثیرگذار باشد. ایشان درباره شخصیت امام حسین (ع) بیان کرده‌اند: «روان‌شناس‌ها، خصوصاً کسانی که زندگی‌نامه می‌نویسند، کوشش می‌کنند برای روحیه‌ها، یک کلید شخصیت پیدا کنند. می‌گویند شخصیت هرکس یک کلید معین دارد. اگر آن را پیدا کنید، سراسر زندگی او را می‌توانید توجیه کنید. البته به‌دست آوردن کلید شخصیت افراد خیلی مشکل است، خصوصاً شخصیت‌های خیلی بزرگ. ادعای اینکه کسی بگوید من کلید شخصیت کسی مانند علی (ع) یا حسین بن علی (ع) را به‌دست آورده‌ام، انصافاً ادعای گزافی است و من جرئت نمی‌کنم چنین سخنی بگویم، اما این قدر می‌توانم ادعا کنم که در حدودی که من حسین (ع) را شناخته و تاریخچه زندگی او را خوانده‌ام... می‌توانم این‌طور بگویم که از نظر من کلید شخصیت حسین بن علی (ع) حماسه است؛ شور است؛ عظمت است؛ صلابت است؛ شدت است؛ ایستادگی است؛ حق‌پرستی است» (همان، ۱۳۷۸: ۴۴-۴۵).

درواقع، استاد مطهری معتقد است عزاداری‌ها و مطالبی که سخنرانان و مداحان بیان می‌کنند باید بیانگر حماسه، شور، عظمت، صلابت، ایستادگی و حق‌پرستی بوده و این صفات ارزنده نیز در زندگی روزمره ما تأثیرگذار باشد. بنابراین، یکی از کارکردهای اصلی برپایی هیئت‌های مذهبی در جامعه را احیای عقیده سیدالشهدا بیان کرده‌اند: «برای اینکه این فکر، این عقیده، این روح، این روش و این طرز عمل را درخودمان زنده نگه بداریم» (همان، ج ۱۷: ۴۷۶). به عقیده ایشان، هیئت‌های عزاداری، کلاس‌های آموزش و فراگیری درس زندگی است زیرا شهید مطهری معتقد است: «این بزرگان، این کارها را کردند؛ یکی برای اینکه به تکلیف خود عمل کرده باشند و دوم برای آنکه سرمشق ما باشند» (همان: ۱۲).

در یک جمع‌بندی، می‌توان نظرات استاد مطهری را این‌گونه بیان کرد که ایشان گریه و عزاداری را صرفاً همدردی و عرض تسلیت به خاندان نبوت و امامت نمی‌پندارد، بلکه اقامه عزاداری و مناسک دینی را به‌عنوان «مکتب تعلیمی» معرفی کرده‌اند که باید همیشه زنده و پاینده باشد زیرا برای زندگی مسلمانان و حتی بشریت، کارکرد آموزشی و الگوسازی دارد. بنابراین، شهید مطهری فرموده‌اند: «تکالیف شرعی بدون حکمت نیست؛ منظور از عزاداری فقط این نیست که همدردی و تسلیتی باشد برای خاندان پیامبر (ص)... بلکه مقصود این است که داستان کربلا به‌صورت یک مکتب تعلیمی و تربیتی، همیشه زنده بماند» (همان: ۴۷۶). البته در جایی دیگر در خصوص مسئله عرض تسلیت و ثواب گریه و اقامه عزاداری این‌گونه فرموده‌اند: «آیا منظور از عزاداری، همدردی و تسلیت است و یا منظور بردن ثواب است؟ در صورتی که خود ثواب و کار درست و معقول، دارای مصلحت ذاتی است. پس نخست باید ببینیم که آن مصلحت ذاتی که در سلسله علل حکم است، چیست تا نوبت برسد به ثواب که در سلسله معلومات حکم است» (همان: ۴۷۷).

مقام معظم رهبری نیز در مکتب امام خمینی (ره) شاگردی کرده‌اند. یکی از دغدغه‌هایی که ایشان به‌طور مداوم به آن پرداخته‌اند هیئت‌های مذهبی بوده است. به‌طوری که همواره در جلسات مختلف به برپا کنندگان هیئت‌های مذهبی اعم از سخنرانان، مداحان و هیئت‌داران توصیه‌های فراوانی کرده‌اند.

اولین مسئله‌ای که ذهن زعیم عالی‌قدر انقلاب اسلامی را به خود مشغول کرده مجالس عزاداری است. به‌گونه‌ای که فرموده‌اند: «من واقعاً می‌ترسم از اینکه خدای ناکرده، در این دوران که دوران ظهور اسلام، بروز اسلام، تجلی اسلامی و تجلی فکر اهل بیت (ع) است، نتوانیم وظیفه‌مان را انجام دهیم. برخی کارهاست که پرداختن به آنها، مردم را به خدا و دین نزدیک می‌کند؛ یکی از آن کارها، همین عزاداری‌های سنتی است که باعث تقرب بیشتر مردم به دین می‌شود. اینکه امام فرمودند: «عزاداری سنتی بکنید»، به خاطر همین تقریب است. در مجالس عزاداری نشستن، روضه خواندن، گریه کردن، به سر و سینه زدن و مواکب عزا و دسته‌های عزاداری به راه انداختن، از اموری است که عواطف عمومی را نسبت به خاندان پیغمبر، پرجوس می‌کند و بسیار خوب است»^۱.

۱. بیانات در جمع روحانیون استان کهگیلویه و بویراحمد در آستانه محرم در تاریخ ۱۳۷۳/۳/۱۷.

امام خامنه‌ای همواره بر پیام داشتن محتوای هیئت‌های مذهبی اصرار داشته و بیان فرموده‌اند: «اولین چیزی که باید مورد توجه قرار گیرد، پیام است و پیام باید هم در مصیبت، هم در مدح و هم در اخلاقیات وجود داشته باشد». البته طبیعی است که پیام داشتن مناسب دینی از منظر معظم له جنبه‌ها و ابعاد گوناگونی داشته باشد که در اینجا به دو جنبه از آن اشاره می‌کنیم: یکی اینکه ایشان تأکید به شناخت حماسه‌عاشورا دارند و اینکه باید هویت‌شناسی شود، به گونه‌ای که هم هویت یزید و یزیدیان و هم هویت حسین و حسینیان برای آحاد مردم آشکار شود تا شاخص‌سازی صورت پذیرد و مردم در اعصار مختلف براساس این شاخص‌ها راه را از چاه بازشناسند. در واقع، مردم به سطح قابل توجهی از شناخت در ابعاد مختلف آن برسند تا مبدا دچار عدم تشخیص صحیح و انحراف شوند.^۱ بُعد دیگر پیام داشتن از منظر مقام معظم رهبری، یادگیری معارف دینی است که معظم له خطاب به هیئت‌ها و جلسه‌ها و عزاداری‌ها این‌گونه فرموده‌اند: «...وظایف مهم دیگرشان تبیین قرآن و دین و همان معارفی است که امام حسین (ع) فدای آن شد. امام حسین (ع) و همین‌طور سایر ائمه (ع) خودشان را فدا کردند تا آن معارف زنده بماند. این مجالس بایستی این چیزها را نشان دهد».^۲

بنابراین، مقام معظم رهبری نیز کارکردی آموزشی برای هیئت‌های مذهبی قائل‌اند و همواره به اهل منبر و مداحان این‌گونه توصیه می‌کنند: «...منبرها و سخنرانی‌های شما سازنده باشد؛ یعنی به گونه‌ای باشد که اگر کسی مثلاً سه ساعت در هیئت شما رفت و آمد می‌کند، بعد از این مدت، عوام از این جلسه بیرون نرود، فهمیده و آگاه و با معلومات خارج شود. منبر باید آدم‌ساز و فکرساز باشد. البته من این نکته را باید به منبری‌ها بگویم و می‌گویم، اما به شما هم باید بگویم چون شما سخنران را انتخاب می‌کنید... سخنران باید از اول دهه تا آخر دهه، یا در جلسات متناوب هفتگی و غیره، مثل یک کلاس درس، خطی را دنبال کند و نگوید نمی‌پسندند».^۳

کارکردهای هیئت از منظر امام خمینی و مقام معظم رهبری

یکی از رویدادهای تاریخی که در چگونگی برگزاری، محتوا و کارکردهای هیئت‌ها

۱. بیانات در دیدار مسئولین هیئت‌های رزمندگان اسلام در سراسر کشور در تاریخ ۱۳۸۰/۲/۱۹.

۲. همان.

۳. همان.

نیز تغییرات عمده‌ای ایجاد کرده، پیروزی انقلاب اسلامی ایران است که به تعبیر برخی جامعه‌شناسان و صاحب‌نظران انقلاب، هیئت‌های مذهبی یکی از خاستگاه‌های انقلاب اسلامی بوده که پیروزی انقلاب نیز آثار بسیار زیادی در آنها ایجاد کرده است. به نوعی که حتی کارکردهای هیئت‌ها نیز تحت تأثیر این عامل تاریخی قرار گرفته و وسیع‌تر شده است. بنابراین، باید کارکردها و پیامدهای هیئت از منظر بنیان‌گذار این انقلاب و جانشین آن آورده شود.

در کتاب فضیلت و آیین مجالس ذکر اهل بیت (ع) از منظر امام خمینی و مقام معظم رهبری، محققین نظرات آنان را پیرامون کارکردهای هیئت جمع‌بندی کرده‌اند، البته در آن کتاب هریک از کارکردها نیز به‌طور مبسوط شرح داده شده که ما صرفاً به بیان کارکردها بسنده می‌کنیم که عبارت‌اند از:

- تربیت انسان مطلوب اسلام،
- ایجاد روحیه مجاهدت و شهادت‌طلبی،
- سازمان‌دهی مردمی در مقابل ظالمین،
- زمینه‌سازی برای آغاز نهضت‌های اسلامی،
- ایجاد قدرت مقاومت در برابر دشمنان،
- ایجاد حاکمیت اسلام و حفظ نظام اسلامی،
- تحقق وحدت کلمه (واحدپژوهش دفتر فرهنگی فخرالائمه، ۱۳۸۷: ۸۷-۱۰۲).

۳) روش‌شناسی پژوهش

در این مقاله، از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شده است. این روش، برخلاف روش‌های کمی، نیاز به تولید داده و اطلاعات ندارد و محقق اطلاعات مورد نیازش را در اختیار دارد و تنها باید به دسته‌بندی و تحلیل داده‌های موجود بپردازد.

به عقیده «برلسون» تحلیل محتوای نوعی تکنیک پژوهش است که برای توصیف عینی، منظم و تا آنجا که ممکن است کمی محتوای ارتباطات با هدف نهایی تفسیر داده‌ها به‌کار می‌رود.

ویژگی‌های منظم، عینی و مقداری بودن در تعریفی که هولیستی از فن تحلیل محتوای می‌دهد، قابل رؤیت است: تحلیل محتوای، به هر نوع فنی اطلاق می‌شود که در

راه استنتاج منظم و عینی ویژگی‌های خاص یک متن به کار می‌آید (ساروخانی، ۱۳۸۶: ۲۸۰). اساساً تحلیل محتوا به‌عنوان یک روش عبارت است از: شناخت و برجسته ساختن محورها یا خطوط اصلی یک متن یا متون مکتوب، یک یا مجموعه‌ای از سخنرانی‌ها، سلسله‌ای از تصاویر، نوارها، وصیت‌نامه‌ها، نامه‌های خصوصی، سؤال‌های باز یک پرسش‌نامه و... (همان: ۲۸۱).

کاربردها و اهداف بسیاری برای تحلیل محتوا برشمرده‌اند که در این خصوص می‌توان به تقسیم‌بندی مشخص برنارد برلسون اشاره کرد. وی پنج هدف عمده را برای تحلیل محتوا مشخص کرده که عبارت‌اند از:

۱. توصیف ویژگی‌های اصلی محتوای پیام،
۲. توصیف ویژگی‌های شکلی محتوای پیام،
۳. استنباط مفاهیم مورد نظر تهیه‌کنندگان محتوا،
۴. استنباط برداشت مخاطبان پیام از محتوای آن،
۵. پیش‌بینی اثرات محتوا بر مخاطبان (McNamara, ۲۰۰۳: ۵).

دسته‌بندی که در اولین اثر مکتوب درباره روش تحلیل محتوا ارائه شد، نشان می‌دهد که از همان ابتدا هدف از تحلیل محتوا تنها توصیف صرف ویژگی‌های متن نبوده، بلکه مهم‌تر از آن، نتیجه‌گیری و استنباط از محتوا نیز مورد نظر اندیشمندان بوده است. کما اینکه از پنج هدف فوق، سه هدف آن نیز استنباطی می‌باشد.

البته سایر موارد کاربرد تحلیل محتوا را می‌توان شناخت محتوای پیام، موجبات شناخت اندیشه و سبک یک نویسنده یا شاعر دانست یا اینکه این روش می‌تواند محقق را در تهیه مدلهای عملکردی کمک کند. بدین ترتیب، می‌توان با تحلیل آثار گروه خاصی از نویسندگان، خطوط اصلی اندیشه آنان را یافت و با یکدیگر تلفیق کرد و در نهایت مجموعه‌ای تشکیل داد که مشخص‌کننده نحل، فلسفه یا مکتبی خاص است (ساروخانی، ۱۳۸۶: ۲۸۳).

جامعه آماری و شیوه نمونه‌گیری

جامعه آماری تحقیق حاضر، فیلم‌های انتشاریافته از مراسم‌های عزاداری ایام محرم، فاطمیه و سایر مجالس و هیئت‌های مذهبی مشهور در تهران طی سال‌های ۱۳۷۰ تا

۱۳۹۰ است که از سوی انتشارات گنجینه معرفت به صورت منسجم و دی‌وی‌دی منتشر شده است. البته با توجه به محدود بودن جامعه آماری، نمونه نیز کل جامعه آماری است که تعدادی از مداحان مشهور قدیمی و جدید تهران را شامل می‌شود.

تعریف عملیاتی مفاهیم

الف) تعریف هیئت‌های مذهبی

هیئت‌ها از جمله اجتماعات مذهبی یا مراسم گروهی شیعیان به‌شمار می‌روند که در طول تاریخ، به‌عنوان مجالس عزاداری، روضه‌خوانی یا از منظر دیگری، مجالس وعظ، خطابه و منبر شناخته شده‌اند و امامان نیز روایات و احادیثی در اهمیت برپایی چنین جلسه‌هایی نقل فرموده‌اند و در واقع، در سیره عملی آنها بارها نسبت به اقامه عزاداری خصوصاً در رثای حضرت سیدالشهدا (ع) مشاهده شده است.

البته خاستگاه اصلی این‌گونه مجالس، ذکر مصایب سالار شهیدان است که از بدو تولد آن حضرت شروع شده است. به گفته امام خمینی (ره)، ماه محرم و صفر است که اسلام را نگه داشته است. ما باید حافظ این سنت‌های اسلامی، حافظ این دستجات مبارک اسلامی که در عاشورا، در محرم و صفر، در مواقع مقتضی به راه می‌افتد، تأکید کنیم که بیشتر دنبالش باشند (موسوی خمینی، ۱۳۷۶: ج ۱۳: ۱۵۸).

جواد محدثی هیئت را نوعی شکل مذهبی بر محور عزاداری سیدالشهدا و ائمه طاهرین (ع) دانسته و آن را مجموعه‌هایی از مردم هر محله، در شهرها یا روستاها تعریف کرده است که برای سوگواری و روضه‌خوانی امام حسین (ع) و به‌ویژه در ایام عاشورا تشکیل می‌یابند (محدثی، ۱۳۸۱: ۵۰۴).

اگرچه این‌گونه مجالس همواره با ذکر مصایب قرین بوده است و با توجه به عربی بودن کتاب‌ها - به‌ویژه کتاب ارشاد شیخ مفید - و نداشتن سواد عربی مرثیه‌سرایان، با انتشار کتاب روضه‌الشهدا توسط ملاحسین کاشفی - که خود نیز واعظ بود - در دوران قبل از استقرار صفویه، مرثیه‌سرایان از روی این کتاب می‌خوانند. بنابراین، مجالس ذکر مصیبت، به مجالس روضه‌خوانی مشهور شد. به‌نظر می‌رسد این‌گونه مجالس در طول تاریخ به‌عنوان کرسی علم و دانش غیررسمی برای شیعیان و موالیان ائمه طاهرین (ع) مشهور بوده است.

ب) ارکان هیئت‌های مذهبی

ارکان متعددی در شکل‌گیری هیئت‌های مذهبی مؤثر و قابل شناسایی‌اند، اما به‌طور مشخص می‌توان سه رکن اساسی و اصلی و چند نماد هویتی از قبیل: مکان (مسجد و حسینیه) و ابژه^۱ و علائمی را برای هیئت‌ها برشمرد که عبارت‌اند از:

۱) سخنرانان

در طول تاریخ عنوان منبری‌ها یا واعظ به روحانیانی گفته می‌شد که دوره‌های چندساله دروس حوزه‌های علمیه را گذرانیده و با توجه به علاقه و استعداد در خطابه، مردم و مخاطبان خود را با احکام و معارف اسلامی آشنا می‌کردند. البته برپایی جلسه وعظ و خطابه، همواره مورد توجه ائمه اطهار (ع) نیز بوده است. از این رو، تاریخ شاهد منبری‌ها یا سخنرانان مجتهد و مرجع نیز بوده است. به طوری که مقام معظم رهبری در خصوص جایگاه وعظ و منبر فرموده‌اند: «این فن را نباید کوچک گرفت. منبر رفتن و سخن گفتن در امر دین، جزو شریف‌ترین کارهاست و باید و شاید که شریف‌ترین انسان‌ها و عالم‌ترین و آگاه‌ترین آنها به مسائل اسلامی و عامل‌ترین آنها بدانند. کما اینکه در گذشته هم همین‌طور بوده است. افرادی مثل شیخ جعفر شوشتری - عالم اخلاقی بزرگ - که خود منبری بوده است یا مرحوم حاج آقا رضا همدانی واعظ - صاحب کتاب هدیه النمله - که خود یک واعظ و یک گوینده دینی بوده است»^۲.

۲) ستایشگران (مرثیه‌سرایان و شاعران)

اگرچه سخنرانی را رکن اساسی هیئت‌های مذهبی معرفی کردیم، اما ستایشگران نیز جایگاه مهمی دارند. به گونه‌ای چه بسا بتوان گفت: آنها عامل اصلی برپایی هیئت‌ها - به‌ویژه در مجالس عزاداری - به‌شمار می‌روند. ستایشگری و مداحی اهل بیت (ع) از دیرباز در فرهنگ شیعه ریشه داشته و از همان سال‌های آغازین پیدایش اسلام، کار خود

۱. ابژه به معنی شیء فرهنگی است. ابژه‌ها به‌عنوان امور عینی - فرهنگی، اهمیت بسزایی دارند. به‌عبارت‌دیگر، ابژه‌ها عناصر فرهنگ مادی‌اند و کوچک‌ترین واحد آن محسوب می‌شوند. برای مثال در فرهنگ و مراسم عزاداری، ابژه‌ها بیانگر معانی و دلالت‌های مورد نظر در فرهنگ دینی از قبیل شجاعت، شهامت، همبستگی، وفاداری، دین‌داری، صلح، جنگ، مبارزه با ظالم و جز آن هستند. این ابژه‌ها برای مدافعان و علاقه‌مندان قیام امام حسین (ع) و کسانی که با فرهنگ قیام سیدالشهدا (ع) خو کرده‌اند، معنادار و فهمیدنی‌اند: دست بریده، تشنگی، رنگ سفید و قرمز، پرچم، علمدار، مشک، چادر سیاه، خیمه، اسب و شتر، شمشیر، کلاهخود و سپر، همگی دارای معانی هستند که در نظام فرهنگی عزاداری حسینی قابل فهم است (بهار، ۱۳۸۱: ۱۲۳-۱۲۴).

۲. بیانات در دیدار با روحانیان و مبلغان در آستانه ماه محرم، ۱۳۷۰/۴/۲۰.

را شروع کرده است که تاریخ به‌خوبی این مسئله را نشان می‌دهد و به‌عنوان یک رسالت تاریخی نسل به نسل تکرار شده و به‌دست ما رسیده است. ستایشگری ائمه اطهار (ع) در گذشته فقط به‌صورت سرودن قصایدی در مدح آن بزرگواران بوده و ربطی به خوانندگی نداشته، بلکه اصل نهاد مدح بر شعر مبتنی بوده است و اگر کسی شعری می‌سروده، خود وظیفه خواندن آن را نیز برعهده می‌گرفته است، اما به‌دلیل محدودیت تعداد شعرای اهل بیت (ع)، کم‌کم اشعار آنها به‌وسیله افراد دیگری که از صدای بهتری بهره‌مند بودند، خوانده شد و همین مسئله باعث پویایی و رواج مدح و ستایش این خاندان در بین شیعیان آنان شد، اما این مسئله به‌هیچ‌وجه موجب کم‌رنگ و یا ضعیف شدن شعر مذهبی نشد، بلکه به‌واسطه ترویج شعر از سوی مداحان سبب قوام بیشتر آن شده است. فقط کم‌کم موجب جدایی حیطة کاری شعر از مداحان شد که آن‌هم هیچ ضرری به فرهنگ ستایشگری وارد نساخته است (هادی‌منش، ۱۳۸۱: ۳۷) البته امروزه، کم‌کم نیستند مرثیه‌سرایانی که خود نیز شعر می‌سرایند.

۳) مخاطبان

مخاطبان نیز یکی از ارکان هویتی هیئت‌های مذهبی و دینی می‌باشند و برنامه‌های تنظیم شده از سوی بانیان هیئت‌ها که از طریق سخنرانان و ستایشگران تدوین می‌شود با حضور مخاطبان اعتبار می‌یابد. بدین ترتیب، مخاطبان نیز در شکل‌گیری هیئت‌ها نقش بسزایی دارند. به‌گونه‌ای که به قول معروف مستمع، صاحب سخن را بر سر ذوق آورد. بنابراین، هرچه مستمعان، دقت علمی و آگاهی بیشتری داشته باشند، بالطبع سخنران و مداح نیز باید از سطح شناخت و آگاهی متناسب‌تری برخوردار باشند و مطالب خود را با توجه به اصل نیازمندی مخاطبان خود تنظیم کنند که سطح نیازمندی در مجالس مختلف متفاوت است، اما همواره عاملی پایدار و مهم در انتخاب محتوای هیئت برای ستایشگران و سخنرانان می‌باشد.

ج) گونه‌شناسی کلی هیئت‌های مذهبی

در یک نگاه کلی، ما با دو نوع هیئت سنتی و غیرسنتی مواجهیم. چگونگی برپایی دوگونه یاد شده، براساس ارکان هیئت‌های مذهبی تفاوت‌هایی دارد که در قالب

جدول‌هایی، مشخصات و شاخصه‌های هریک را برمی‌شماریم:

مداح (تیپ ظاهری)

شاخص‌ها		هیئت‌های سنتی	هیئت‌های غیرسنتی
لباس	کت و شلوار، عبا، پیراهن مشکی (رسمی)	شلوارو پیراهن، تیشرت مشکی آستین کوتاه (غیررسمی)	
		شال معمولی سبزیامشکی (منقش به القاب ائمه اطهار)، چفیه ساده و معمولی	شال عزا (روسری مشکی)، چفیه طرح‌دار یا فلسطینی
دورگردن	شال	متنوع (کوتاه و بلند و ژولیده)، ژل زده و آراسته	
سر	یکدست، کوتاه و معمولی	بیش از اندازه معمولی بلندتر و غیرعادی	
صورت (محاسن)	متوسط و عادی	بیش از دو انگشتر با نگین درشت - دستبند - گردنبند	
زیور آلات	تعداد یک یا دو انگشتر معمولی	درجا بالا و پایین پریدن، حرکت روی سن، خم و راست شدن و بعضاً بر روی دهان خود زدن... حرکات غیرعادی	
حالات و حرکات	به طور طبیعی بر سر و سینه زدن	داشتن مداح کمکی جهت گفتن ذکر زمینه مداح اصلی در هنگام شور - حرکات غیرعادی (پاکوبیدن، تغییر جا در سن...) - خواندن آهنگ‌های وارداتی و پاپ	
علامت ویژه	استفاده از نغمات، و آهنگ‌های سنتی ایرانی و استفاده از سبک‌های نوحه‌خوانی مداحان قدیمی؛ داشتن میاندار با وظایفی که دارد.		

مستمعین (تیپولوژی، رفتار و حالات...)

شاخص‌ها		هیئت‌های سنتی	هیئت‌های غیرسنتی
وضعیت سن	همه ترکیب سنی: نوجوان، جوان، مسن	نوجوان و جوان	
حالات و رفتار	بلند گریه کردن، محزون بودن، فریاد و ناله زدن، بر سر و سینه زدن	هیجانی و پرتحرک بودن، بر سر و سینه زدن، بالا و پایین آوردن دست‌ها به همراه در جا پریدن	
موی سر	یک دست، ساده، کوتاه، معمولی	متنوع، ژل زده، آراسته	
محاسن	دارای محاسن متوسط و معمولی	محاسن بلند، از ته تراشیده، مدلدار	
نوع لباس	رسمی، پیراهن معمولی و مشکی ساده	غیررسمی، پیراهن مدل‌دار مشکی، تنوع در پوشش، تی‌شرت، شلوار جین	
نحوه سینه زدن در نوحه	یکدست و عادی، معمولی، بدون تحرک خاص	متنوع و غیرعادی، توأم با حرکات پا و در جا پریدن	
نحوه هروله کردن	چرخیدن در وسط مجلس و بر سر و سینه زدن به همراه گفتن ذکر اهل بیت (ع)	جلوی سن ایستادن، بالا و پایین بردن دست‌ها و در جا پریدن بدون گفتن ذکر	
نحوه مشارکت با مداح	همراهی با مداح و زمزمه کردن مستمر	همراهی با مداح و سکوت مستمر	
علامت مشخصه		داشتن دستبند، گردنبند	

ایژه‌ها		
هیئت‌های سنتی	هیئت‌های غیرسنتی	شاخص
منبر، میکروفن پایه‌دار، چقیقه معمولی و ساده، دستگاه‌های صوتی و میکروفن معمولی، پارچه‌های مشکی و معمولی (محدود و ساده)	سن، بنرهای متنوع و رنگارنگ، میکروفن بدون پایه و بی‌سیم، پارچه‌های متنوع و رنگارنگ، چقیقه طرح‌دار، رنگارنگ و فلسطینی، دستگاه‌های صوتی پیشرفته با تعداد باندهای زیاد (متنوع و رنگارنگ)	مکان
فضا و مکان		
هیئت‌های سنتی	هیئت‌های غیرسنتی	فضا
مسجد، حسینیه، خانه‌های شخصی (برای هیئت‌های کوچک و محلی)	حسینیه، پارکینگ‌های منازل مسکونی، باشگاه‌های ورزشی، چادرهای بزرگ سوله‌ای	تاریک کردن با پارچه‌های ساده مشکی تزئینات ساده با استفاده از ایژه‌های سنتی
نورپردازی حرفه‌ای برای فیلمبرداری چیدمان هنری و تزئینات متنوع سن استفاده از ایژه‌های غیرسنتی و مدرن استفاده از تکنولوژی صدا، تصویر و نور برای جذابتر کردن فضا و انتشار و انعکاس هنری مجالس در قالب دیویدی		
محتوا		
هیئت‌های سنتی	هیئت‌های غیرسنتی	
داشتن سخنران روحانی، تلاوت قرآن در شروع مجلس، خواندن شعر، زمینه و زمزمه، نوحه، واحد و شور، خواندن اشعار شعرای مشهور و قدیمی، روضه‌خوانی، خواندن ادعیه و زیارات مأثوره، بیان سجایای اخلاقی و ویژگی‌های معنوی ائمه اطهار (ع) در اشعار.	فاقد سخنران یا سخنرانانی که بیشتر به مسائل زیبایی‌شناختی دین و ائمه اطهار (ع) می‌پردازند، توجه زیاد به واحد و شور، توصیف جمال ظاهری معصومان و به کار بردن واژه‌هایی از قبیل: خوشگل، چشمای قشنگ و...، خواندن اشعار فولکوریک و عامیانه، استفاده زیاد از ادبیات سلطنتی (ارباب، سلطان)، غلو در مقام معصومان، معرفی نامتعارف خود (سگ، دیوونه زنجیری...)	

۴) تحلیل یافته‌ها

در این تحقیق آثار تصویری دو دسته از مداحانی که شهرت کشوری دارند مورد بررسی قرار گرفته است. دسته اول تعدادی از مداحان جوان‌پسند که در هیئت‌های مذهبی سراسر کشور شناخته شده و فیلم‌های مجالس آنان نیز طی یک دهه (۹۰-۸۰) به‌طور منسجم منتشر شده است. دسته دوم نیز تعدادی از مداحان قدیمی‌تر که بیش از چند دهه مداحی می‌کنند و آثار تصویری آنها نیز به‌طور منسجم در قالب دی‌وی‌دی

۱. منظور از ادبیات سلطنتی، استفاده‌ی واژه‌هایی از قبیل: شاه، سلطان، ارباب است.

طی دو دهه (۹۰-۷۰) منتشر شده است.

همان‌طور که بیان شد، کارکرد همان اثر، نتیجه و پیامد یک پدیده است که بالطبع در هر نوع فعالیتی، کارکرد یک پدیده نیازهای انسان را برآورده می‌سازد. بنابراین، مقصود و انگیزه ما از بیان تشریحی جدول‌های یاد شده در راستای دو دسته هیئت‌های سنتی و غیرسنتی این است که هیئت‌های مذهبی سنتی، کارکردهای دینی دارند که در صفحات قبلی به تعدادی از آنها اشاره شد. بدین‌صورت، هیئت‌های مذهبی غیرسنتی و جوان‌پسند امروزی نیز دچار دگرگونی کارکردی شده‌اند که با توجه به شاخصه‌های رفتاری آن که غالباً تداعی‌کنندهٔ صحنه‌های هنری هستند، می‌توان گفت دارای کارکردهای هنری شده‌اند که ما به تفکیک هر پنج شاخص هیئت‌های غیرسنتی را تشریح می‌کنیم.

الف) مداح

۱. تیپ متفاوت و غیررسمی^۱ مداحان شامل: پیراهن مشکی طرح‌دار یا تی‌شرت آستین کوتاه، انداختن چفیهٔ فلسطینی یا یک شال مشکی بر گردن، داشتن چند انگشتر با نگین‌های درشت در دست و یک گردن‌بند با نگین عقیق بر گردن انداختن که بر روی تی‌شرت سادهٔ مشکی به‌طور واضح معلوم است، داشتن دست‌بند خاص و متفاوت، موهای سر بلند و ژولیده و هنری یا داشتن محاسن بلند و خاص.

۲. تحرک خیلی زیاد و غیرمتداول مداح بر روی سن و انجام کارهای هیجانی خارج از عرف مداحان قدیمی و سنتی خوان از قبیل: پشت کردن به مستمعان و زدن دو دست بر دیوار، نشستن و بلند شدن، حرکت و تغییر جا روی سن، خم و راست شدن مکرر و غیرعادی.

۳. مداح از لحاظ آهنگ‌ها و نغمات مداحی هنجارشکنی خاصی دارد و از سبک‌ها و آهنگ‌های به‌اصطلاح وارداتی و پاپ استفاده می‌کند که در جای خود قابل بررسی است.

۴. تأکید مداح به خواندن واحد و شور و نخواندن یا کم خواندن نوحه و روضه؛ داشتن یک مداح کمکی برای ذکر گفتن زمینه که برای هیجانی‌تر شدن مجلس است مانند مجالس هنری که از این شیوه استفاده می‌کنند. البته در هیئت‌های سنتی یک نفر به‌عنوان میان‌دار نقش آفرینی می‌کند که این هیئت فاقد آن است. نکتهٔ قابل توجه اینکه

۱. منظور از تیپ رسمی، پوشیدن کت و شلوار معمولی و یک‌رنگ، عبا بر دوش انداختن یا پوشیدن کت و شلوارهای بلند مخصوص مداحان قدیمی است.

در ذکر زمینه مداح کمکی صرفاً آهنگین خواندن ذکر حسین (ع) مهم است زیرا در گوش مخاطب به جای نام مبارک «حسین» (ع)، «سن» به گوش می‌رسد که این مسئله نیز هنری بودن را در اذهان شنوندگان تقویت می‌کند.

ب) مستمعان:

۱. جوانان و نوجوانان مخاطبان این هیئت‌ها هستند.
۲. تیپ‌های ظاهری مستمعان تنوع زیادی دارد و تیپ‌های مرسوم هیئتی‌های سنتی کم‌تر و تیپ‌های جوانان امروزی زیادتر شده است. به طوری که حتی تیپ‌های مدرن جوان و نوجوان جامعه نیز در مجالس چند سال اخیر این‌گونه هیئت‌ها حضوری فعال یافته‌اند.
۳. از لحاظ حالات و حرکات، با توجه به مقتضای سنشان، در هیئت نیز هیجانی و پرتحرک ظاهر می‌شوند. به طوری که در طول سینه زدن، در جا بالا و پایین می‌پرند، حرکات پا دارند و پایشان را عقب و جلو می‌برند، هنگام شور پایانی مداح، جلوی سن آمده و این حرکات خود را تشدید می‌کنند که این‌گونه رفتارها معمولاً در برنامه‌های هنری دارای سن و خواننده اجرا می‌شوند.
۴. مستمعان نیز گاهی به تأسی از مداح، از گردن‌بند و دست‌بندهای خاصی استفاده می‌کنند.
۵. از لحاظ نوع لباس پوشیدن هم متنوع‌اند و تیپ‌های غیررسمی، تی شرت، شلوار جین، پیراهن طرح‌دار و رنگارنگ آستین کوتاه و... دارند.
۶. سینه زدن متفاوت و نداشتن هروله‌های هیئت‌های سنتی و نداشتن دودمه‌خوانی؛ بالا و پایین پریدن در یک جا و بالا و پایین بردن دست‌ها به‌طور هیجانی و با تحرک زیاد.
۷. مستمعان معمولاً در هیئت‌های مذهبی با مرکزیت مداح حلقه می‌زنند (که این‌گونه نظم سینه زدن مختص جنوبی‌ها می‌باشد) ولیکن مستمعان در این‌گونه هیئت‌ها، یا صرفاً بدون نظم جلوی سن می‌ایستند یا حلقه می‌زنند، اما مداح روی سن می‌باشد.

ج) ابژه

در علوم اجتماعی برخلاف روان‌شناسی و روان‌کاوی ابژه‌ها وجه عینی و تجسد یافته گرایش‌ها و امیال فردی نیستند زیرا افزون بر فرد، گروه، نهادها و ساختارها نیز در ساختن

ابژه‌ها مؤثرند. از طرف دیگر، ابژه‌ها مبین نگرش گروه‌های انسانی‌اند و نظام معنایی خاصی دارند. بنابراین، تغییر در ابژه‌های مراسم عزاداری اعم از آنکه در متن صورت گرفته یا در حاشیه، از تغییر در نظام معنایی مرتبط با آن حکایت می‌کند. در این صورت، ابژه‌ها به خودی خود نمی‌توانند بازگوکننده کلیت مراسم عزاداری و فرهنگی دینی باشند. شناسایی تغییرات ابژه‌ها ما را به میزان تغییر در نظام معنایی مرتبط با آن رهنمون می‌کند (بهار، ۱۳۸۱: ۱۱۹).

در همه آثار منتشره از هیئت‌های غیرسنتی، تنوع ابژه‌های غیرسنتی است و نکته قابل توجه اینکه در این‌گونه هیئت‌ها، استفاده از دستگاه‌های صوتی و تصویری در حال ابژه شدن است که به صورت کاملاً حرفه‌ای مورد بهره‌برداری قرار گرفته است.

منبر: استفاده از منبرهای تغییر شکل یافته دوپله‌ای با ابعاد بزرگ‌تر از حد معمول که مداح بتواند هنگام مداحی کردن و بلند شدن، بر روی آن تحرک داشته باشد.

سن (جایگاه مداح): امروزه یکی از ابژه‌هایی که در هیئت‌های غیرسنتی جای ابژه قدیمی منبر که نزد دین‌داران مقدس شمرده می‌شود، گرفته و در واقع بُعد هنری هیئت‌ها را در ذهن مخاطبان و قضاوت‌کنندگان متبادر ساخته، سن است. بنابراین، این‌گونه هیئت‌ها اولاً سن دارند. ثانیاً روی سن با نماد ضریح اماکن متبرکه یا ابژه‌های سنتی مانند علامت و پرچم تزئین شده است. ثالثاً از ابژه‌های سنتی به‌طور شکسته و به‌عنوان دکوراسیون و تزئین خاص سن استفاده شده است.

بَنر (ابژه جدید): تأکید وجود یک بنر با طراحی هنرمندانه که درعین حال در آن از اسامی ائمه طاهرین (ع) استفاده شده یا عکس تعدادی از ابژه‌های قدیمی مانند علم، پرچم و زنجیر به‌طور هنرمندانه‌ای بر روی آن طراحی شده است.

میکروفن: اگر میکروفن را به‌عنوان یک ابژه در نظر بگیریم که مداحان قدیمی میکروفن را با پایه آن از ملزومات هیئت می‌پنداشتند، در این هیئت، میکروفن بدون پایه استفاده شده است مانند خواننده‌های موسیقی و هنری که میکروفن را بدون پایه استفاده می‌کنند.

چفیه: چفیه که نماد هویتی دوران هشت سال دفاع مقدس است، مورد استفاده مداحان قرار گرفته است. با این تفاوت که در این هیئت‌ها، چفیه معمولی و ساده بر گردن مداح دیده نمی‌شود، بلکه چفیه طرح‌دار و اصطلاحاً فلسطینی آن استفاده می‌شود

که جذابیت هنری بیشتری دارد و دارای تنوع، طرح‌ها و رنگ‌های مختلفی نیز است. **دستگاه صوتی:** یکی از خصوصیات بارز و برجسته این گونه مجالس، استفاده حرفه‌ای از تکنولوژی پیشرفته در صوت و تصویر است. به‌غیر از از دستگاه صوتی پیشرفته، از نورپردازی بسیار حرفه‌ای و جالب‌تر از همه، دوربین‌های لنزدار پیشرفته که از زوایای مختلف هیئت فیلم‌برداری می‌کند استفاده شده است. به‌طوری که می‌توان حضور یک فضای هنری را کاملاً درک کرد. بدین‌صورت، وجود چنین امکانات صوتی و تصویری پیشرفته حواس انسان را به خود معطوف می‌کند.

کتیبه و پرچم: تعداد کمی از این هیئت‌ها را با کتیبه و پرچم تزئین کرده‌اند که ابژه‌های سنتی می‌باشند.

د) مکان و فضا

۱. این گونه هیئت‌ها از ابتدای تشکیل در خانه‌های شخصی برگزار شده که به تدریج با توجه به شهرت مداح، هیئت و افزایش جمعیت، در حسینیه‌ها تشکیل شده است، اما نکته قابل توجه اینکه چگونگی تزئینات و ابژه‌های به‌کار رفته در این حسینیه‌ها با حسینیه‌های سنتی تفاوت دارد. مثلاً یکی از ابژه‌هایی که مساجد و حسینیه‌ها را با آن تزئین می‌کردند، کتیبه بوده که ابژه‌های جدیدی مانند بنرها و پارچه‌های رنگارنگ جای آن را گرفته است.

۲. فضاسازی در این هیئت‌ها، خاص بوده و تداعی‌کننده برنامه‌های هنری است. به‌گونه‌ای که اولاً از دستگاه‌های جدید صوت و صدا استفاده شده، ثانیاً دارای دوربین‌های فیلم‌برداری با لنزهایی با قابلیت زوم بسیار قوی است که در فیلم‌های منتشره مجالس، در نگاه اولیه، چشمان بیننده را خیره می‌کند و تعجب انسان را برمی‌انگیزد و ثالثاً از نورپردازی بسیار قوی نیز استفاده شده است. در نهایت از استفاده زیاد این همه تکنولوژی روز صوتی، تصویری و نور در هیئت‌های مذهبی می‌توان این‌گونه برداشت کرد که فضاسازی هنری مطمح نظر است زیرا به‌طور طبیعی یک هیئت به این همه تکنیک نیاز ندارد و از طرفی، این‌گونه فضاسازی در صحنه‌های هنری همچون تئاتر و موسیقی و... مشاهده می‌شود و هنری شدن یا اصطلاحاً رمانتیک بودن را در ذهن مستمعان و بینندگان فیلم‌های منتشره تقویت می‌کند که برگزارکنندگان آن سعی در جذاب‌تر کردن فضای هیئت دارند.

۳. هنگام مداحی و در طول سینه‌زنی، چند نفر در میان جمعیت با برافراشته کردن و چرخاندن حرفه‌ای پرچم‌هایی، فضای هیئت را گرم‌تر و هنری می‌کنند که در هیئت‌های سنتی متداول نیست.

ه) محتوا

محتوا، که از ارکان اصلی هیئت‌ها به‌شمار می‌رود و در واقع وجه تمایز با سایر اجتماعات انسانی است، در این گونه هیئت‌ها نیز متناسب با وضعیت سنی مستمعان است که برای نوجوانان و جوانان امروزی جذابیت‌آور است و طبعاً محتوا و برنامه‌های این هیئت‌ها با وضعیت سنی آنان نیز سازگاری و مطابقت دارد که شامل هیجانی و پرتحرک بودن و استفاده از تکنولوژی نوین صوتی، تصویری و نورپردازی و همچنین برجسته‌تر کردن جنبه‌های عاطفی و عاشقی آنها می‌باشد که در خصوص جنبه آخری، می‌توان به اشعار فولکوریک و عامیانه که بیشتر هم زبان حال مرید - مراد و عاشق - معشوق است. یکی دیگر از مشخصه‌های این گونه هیئت‌ها که در فیلم‌های منتشر شده کاملاً مشهود است، عدم روضه‌خوانی منسجم و سنتی و بیان نکردن مصیبت‌های وارده بر معصومان (ع) براساس اسناد تاریخی معتبر می‌باشد که اصطلاحاً مقتل و مقتل خوانی نامیده می‌شود.

اگرچه تعداد فیلم‌های بررسی شده بسیار زیاد است، ولی ما صرفاً به چند مورد از محتوای اشعار اکتفا می‌کنیم که ادعای مورد نظر مقاله را ثابت می‌کند.

۱. اشعار شامل: معرفی نامتعارف (سگ بودن، دیوانه بودن و...) غلو کردن، فولکوریک بودن و بیشتر زبان حالی سروده شدن، استفاده بیش از حد از ادبیات سلطنتی مانند شاه، امپراتور و...

هرچند ممکن است مواردی که به‌عنوان شاهد آورده شده کم باشد، اما نکته قابل توجه این است که اشعار این گونه هیئت‌ها، کمتر آیینی، حماسی و توصیف واقعی اهل بیت (ع) است. البته نه اینکه این گونه اشعار اصلاً وجود ندارد، بلکه کمتر خوانده می‌شود و به‌جای اینکه اصل حماسه و مصیبت‌های وارده بر اهل بیت (ع) بیان شود، بیشتر اشعار و مطالب زبان حالی بیان شده است که نمونه‌هایی از آن به شرح زیر است:

عشق حسین یارمه	دیوونگی کارمه	مجمع دیوانگان	مجمع اربابمه!
ذکر حسین حسین همیشه	افضل الاذکار زینب		

ذکر توشوروشین این لب دیوونگی برام یک منصب! (عصر عاشورا ۱۳۸۶)
 تمام حرف دلم خلاصه دریک کلام که من سگ زینب و حسینم والسلام!
 نوکرت هستم حسین تویی شاه و امیرم... پابرهنه می‌رویم کربلا دیدن حسین شاه کربلا...
 علی ساقی و پیماناش حسین است خدا، شاه و ولیعهدش حسین است! (شور ۱۳۸۲)
 هر کی آماده دیوونگیه بسم الله هر کی بر شاه سگ خونگیه بسم الله!
 دوباره کار من کشیده برجنون پیاله برکفم، چشم پرزخون
 دوباره سگ شدم به عشق زینبیم سرم جدا به یک اشاره حسین سالارزینب می‌بده (۲)
 تو امپراطور زمینی حضرت حسینی چشم و چراغ فاتح خیبروحنینی
 با رخصت از امام حسین من سگش می‌مونم...
 قرار قلب زینبی ای که نورعینی پناه بی کسی ما شاه عالمینی
 با رخصت از امام حسین من سگش می‌مونم... (شور ۱۳۸۶)
 پیرهن می‌درم (۲) به عشق مولا جان خود می‌دهم به راه زهرا
 دوباره توو دلم جنون و شوروشین عبادتم بود نوای یا حسین
 دوباره کار من کشیده برجنون پیاله برکفم چشم پرزخون
 دوباره سگ شدم (۲) به عشق زینبیم سرم جدا به یک اشاره حسین (شور ۱۳۸۶)....

گل باغ و بهار من حسینه همه صبر و قرار من حسینه
 خدایهتر می‌دونه توو دودنیا همه داروندار من حسینه
 جوون می‌ذارم به عشق تو که به عشقت اسپرم
 هزاربارم زنده بشم بازم برات می‌میرم
 بذار آقا جاربزم تا که همه بدونند سگ غلام زینبم و حسین تویی امیرم (سی دی ۵ - قطعه ۶)
 لباس پادشاهی، پیرن سیاه روضه‌هات افسر شاهنشهی، خاک پای غلام سیات
 این گدا عمریه که چشم براته دوا می‌فقط نیم نگاته
 تویی قبله تویی کعبه حبیبم حجرالاسودم خال سیاته (همان)

جارمی زنم سگ عباسم ارباب قسم به زهرا سگ عباسم
 دیدم توو خواب کربلا سگ عباسم
 دربه درم حسین من نوکرم حسین
 دوباره زایرم به زیر این علم دارم می‌رم حرم (۲) (فاطمیه ۱۳۹۱ - سی دی ساجدین ۲)
 دنیا دنیا - ازال به ما می‌گن یه مشت دیوونه دنیا دنیا - کار عاشقی ما فوق جنوونه
 ثار الله حسین
 ارباب ارباب - من سگ پاسبوون صحن وسراتم ارباب ارباب - افتخارم که جزو نوکراتم

ثارالله حسین (شور محرم ۱۳۹۰)

شدم سگ ابالفضل ببینید ایها الناس قلادهام رو بستم کنار کف العباس (محرم ۱۳۸۸)

دیوونگی هم عالمی داره دیوونه شاه عالمینم

سرمست نسیم کربلا و رقصیدن پرچم حسینم...

قرب ملکوت خدا هم لونه داره روایون زیبات

ریشه‌ی درختای تو جنت خورده گره با ریشه‌ی نخلات

پرچم حسین و عباس میدونی چه دیدنیه رقص پرچم قشنگش روتل زینبیه (محرم ۱۳۹۰)

تویی که کوثر عشقی یار عشقی الهه‌ای و خداوندگار عشاقی (فاطمیه ۱۳۹۱)

کربلاتُ عشقه نینواتُ عشقه تووی بین‌الحرمین دیوونه‌ها تُ عشقه

مجنون رقیه من سگ عباسم

عوکشم عوعشقه زنجیرم کو عشقه صحن عباسُ زدم با مژه عشقه

مجنون رقیه من سگ عباسم (فاطمیه ۱۳۹۱)

۲. ذکر مصیبت

این هیئت‌ها معمولاً روضه‌خوانی مشخص و منسجم ندارند. البته گاهی اشاره نثرگونه به مصیبت‌ها می‌شود. آن‌هم بیشتر داستان‌سرایی، حرف دل و مقتل‌خوانی با زبان نثر است که از اسناد تاریخی ضعیف نقل شده یا اساساً بی پایه است. از طرفی، بیشتر وقت هیئت نیز به سینه‌زنی - آن‌هم با اجرای آهنگ‌های وارداتی و پاپ و غیرمرسوم هیئت‌های سنتی - اختصاص می‌یابد و اصطلاحاً بیشتر به شور می‌پردازند تا شعور.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این مقاله تلاش شده است تغییر و تحولات کارکردهای هیئت‌های مذهبی به‌عنوان یکی از بااهمیت‌ترین مراسم و اجتماعات دینی که جایگاه درخور توجهی در کنش‌های دینی شیعیان دارد، مورد بررسی و مذاقه قرار گیرد و سمت و سوی این تغییرات را معلوم و مشخص کند. از این رو، آثار منتشر شده‌ی مداحان مشهور تهران، تحلیل محتوای کیفی شد و یافته‌های این مطالعه نیز حاکی از این بودند که برخی از هیئت‌های مذهبی با توجه به چگونگی مداحی دچار تغییراتی در کارکردهای آن شده‌اند که طبعاً دلایل خاصی دارد؛ از جمله تنوع، نوآوری، داشتن جاذبه و کشش‌های عاطفی برای جذب نوجوانان و جوانان.

همان‌گونه که در چارچوب نظری نیز به آن اشاره شد، دورکیم بر این باور است که

انجام مناسک در کنش‌های دین‌داران از اهمیت و جایگاه مهمی برخوردار است که بدین سبب دورکیم را مناسک‌گرا نامیده‌اند. به‌طوری‌حی‌که او دین را زاییدهٔ مناسک می‌پندارد. بنابراین وی صرفاً به شکل برپایی مناسک توجه کرده و اینکه هدف برگزاری مناسک چه باشد، در نظر او اهمیت ندارد زیرا بطور طبیعی برپایی مناسک کارکردهایی همچون انسجام‌بخشی را دربردارد که شرکت‌کنندگان با تجمع در یک مکان خاص برای حفظ انسجام گروه تلاش می‌کنند و مهم آن است که اولاً گردهم جمع شوند و ثانیاً انسجام یافته و از کنار یکدیگر بودن لذت ببرند. بنابراین، برای اینکه انسجام گروهی حفظ شود، جنبه‌های زیبایی‌شناختی آن را افزایش داده و سعی در هرچه باشکوه‌تر برگزار شدن آن دارند. تا جایی که دورکیم کارکردهای مناسک را تقلیل داده و به سطوح پایین‌تری از جمله فراغتی و هنری کاهش می‌دهد که با استناد به این نظریهٔ دورکیم، این مقاله نیز تلاش داشت تا نشان دهد علی‌رغم اینکه هیئت‌های مذهبی و سنتی کارکردهای ماندگار بسیار زیادی دارند که پیامدهای اجتماعی و دینی زیادی را نیز دربرداشته است، اما برخی آگاهانه یا ناآگاهانه با ایجاد نوآوری و خلاقیت، استفاده از تکنولوژی‌های نوین صدا، تصویر و نور و پررنگ‌تر کردن جنبه‌های زیبایی‌شناختی و استفاده از موسیقی‌های روز و ریتمیک کردن برنامه‌ها، رومانتیک کردن فضا، برجسته‌سازی جلوه‌های عاشقانه و پرهیز از گریاندن و ناراحت کردن مخاطبان خود، به تعبیر خود برای باشکوه‌تر شدن و تقویت و بقای مراسم و اجتماعات مذهبی تلاش وافر کرده‌اند. بنابراین، دیدگاه‌های تقلیل‌گرایانه یافته‌اند و آثار این دیدگاه به تغییراتی در کارکردهای دینی هیئت و تقلیل آن به کارکردهای هنری و زیبایی‌شناختی منجر شده است.

البته نه تنها براساس دیدگاه‌های جامعه‌شناسی به نام دورکیم، بلکه مطابق با نظرات اندیشمندان مسلمان و آموزه‌های اسلامی که در این مقاله نیز به‌طور مختصر مرور شد، هیئت‌های مذهبی باید به تعبیر امام خمینی (ره) مجالس روضه‌خوانی باشند که ذکر مصیبت ائمهٔ طاهرین (ع) بیشتر خوانده شود و متناسب با نظر مقام معظم رهبری ضمن اینکه از محتوای متقنی برخوردار باشد، باید دارای پیام و درواقع، کلاس‌های امام‌شناسی و آشنایی با معارف حقّهٔ اهل بیت (ع) باشد. درحالی‌که متأسفانه برخی جوانان فعال که به‌نظر ناآگاهانه، برای جذاب‌تر کردن هیئت‌ها توجه بیشتری به شکل، ظاهر و زیبایشناختی آن داشته‌اند، کارکردهای هیئت‌ها را به‌سوی هنری سوق داده‌اند. درحالی‌که محتوای هیئت‌ها

مد نظر اندیشمندان مسلمان بوده و آن را شرط حفظ و بقای دین اسلام معرفی کرده‌اند و بر ترویج و گسترش هیئت‌ها، دسته‌ها و مجالس عاشورایی تأکید فراوان داشته‌اند. موضوع نگران‌کننده ترویج هیئت‌های غیرسنتی است که با توجه به ویژگی‌های جوانان اعم از هیجانی بودن، پرتحرک بودن، نوآوری و خلاقیت و سایر خصوصیات آنها، رو به افزایش است که باید دست‌اندرکاران برپایی هیئت‌های مذهبی و ارگان‌های فرهنگی مرتبط و به‌ویژه حوزه‌های علمیه راهکارهای مناسبی در تثبیت نظام معنایی و کارکردهای دینی هیئت‌های مذهبی تدبیر کنند و در این زمینه طراحی و برنامه‌ریزی مناسبی داشته باشند. از طرفی، با نظارتی کافی برای استفاده بهینه از این فرصت‌های بسیار ارزنده شیعیان که همواره آثار و پیامدهای وصف‌ناشدنی را به ارمغان آورده است، گام‌های مثبت و مفیدی بردارند.

منابع:

- افروغ، عماد (۱۳۸۰). «چشم‌اندازی نظری به تحلیل طبقاتی و توسعه»، تهران: فرهنگ و دانش.
- بهار، مهری و پیررب (۱۳۸۱). «بژه‌ها و تغییر مراسم دینی»، تهران: نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۰، صص ۱۱۷-۱۳۲.
- توسلی، غلامعباس (۱۳۷۴). «نظریه‌های جامعه‌شناسی»، تهران: انتشارات سمت.
- رخشاد، محمد حسین (۱۳۸۲). «درمخضر بهجت» قم: مؤسسه فرهنگی سماء.
- ریویر، کلود (۱۳۸۲). «درآمدی برانسان‌شناسی». ترجمه ناصر فکوهی، تهران: نشر نی.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۶). «روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، اصول و مبانی»، تهران: پژوهش‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- سایت <http://farsi.khamenei.ir/index.html>
- کوزر، لیونیس (۱۳۷۶). «زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی»، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.
- محدثی، جواد (۱۳۸۱). «فرهنگ عاشورا»، قم: معروف.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۶). «حماسه حسینی»، تهران: انتشارات صدرا
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۸). «مجموعه آثار»، تهران: انتشارات صدرا
- موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۷۶). «صحیفه نور»، تهران: مرکز نشر آثار
- واحد پژوهش دفتر فرهنگی فخرالائم (۱۳۸۷). «فضیلت و آیین مجالس ذکراهل بیت «علیهم السلام» از دیدگاه امام خمینی و رهبر معظم انقلاب»، تهران: نشر معارف.
- هادی منش، ابوالفضل (۱۳۸۱). «آیین ستایشگری: اصول و روش مداحی»، قم: مؤسسه انتشارات مشهور.
- همیلتون، ملکم (۱۳۸۹). «جامعه‌شناسی دین»، تهران: ثالث.